

บทที่ 4

สภาพทั่วไปของพื้นที่การเกษตรนอกเขตชลประทาน

เนื้อหาในบทนี้ มีวัตถุประสงค์ให้เข้าใจประวัติของอำเภอสันป่าตอง ที่ตั้ง การแบ่งเขตการปกครอง ลักษณะภูมิประเทศ สภาพเศรษฐกิจและสังคม และพื้นที่การเกษตรนอกเขตชลประทาน ในอำเภอสันป่าตอง เนื้อหาประกอบด้วยหัวข้อต่อไปนี้

1. ประวัติอำเภอสันป่าตอง
2. การแบ่งเขตการปกครอง
3. ภูมิประเทศ เศรษฐกิจ และสังคม
4. พื้นที่การเกษตรนอกเขตชลประทาน
 - 4.1 ตำบล และหมู่บ้านนอกเขตชลประทาน
 - 4.2 ลักษณะของดิน
 - 4.3 แหล่งน้ำ
 - 4.4 ฝาย
 - 4.5 พืชเศรษฐกิจ

1. ประวัติอำเภอสันป่าตอง

อำเภอสันป่าตองเคยเป็นที่ตั้งชุมชนเมืองในสมัยนครรัฐ (City State) มาตั้งแต่อดีตไม่น้อยกว่า 1,000 ปี เวียงท่ากาน ตำบลบ้านกลาง อำเภอสันป่าตอง (องค์การบริหารส่วนตำบลบ้านกลาง , 2560 : 23-24) เป็นเมืองหน้าด่าน หรือเมืองบริวารของอาณาจักรหริภุญชัย (ลำพูน) ในระหว่างปี พ.ศ. 1205-1836 ในปัจจุบันกรมศิลปากรได้ค้นพบวัตถุโบราณสถาน โบราณวัตถุ สมัยพุทธศตวรรษที่ 16-17 ซึ่งเป็นหลักฐานของการตั้งชุมชนในอดีต

ยังมีหลักฐานกล่าวถึง พันทนาขาน (สันป่าตอง) ในสมัยพญาติโลกราชปกครองเชียงใหม่ (พ.ศ. 1985-2031) ผู้ปกครองพันทนาขาน ชื่อว่า “เจ้าแสนขาน” นอกจากพันทนาขานแล้ว ยังมี พันทนาแม หรือ เวียงแม (พรพืโล เลิศวิชา และอรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, 2546 : 31-32)

คำว่าพันทนา มิใช่ศ แต่พันทนา หมายถึง นา 1 ผืน หรือนา 1 ปัน นา 1 ผืน ใช้น้ำชลประทาน (ฝาย, เขื่อน) แหล่งเดียวกันติดต่อกัน อาจมี 100 ไร่ หรือ 200 ไร่ หรือมากกว่านี้ก็ได้ หัวหน้าปกครองเรียกว่า พันทนา

พื้นที่อำเภอสันป่าตองในปัจจุบัน อยู่ในการปกครองอาณาจักรล้านนา (พ.ศ. 1839-2101) และตกเป็นประเทศราชของเมียนมาร์ หรือพม่า (พ.ศ. 2101-2317) ต่อมาเป็นประเทศราชของไทย หรือสยาม (พ.ศ. 2317-2435) แต่มีอำนาจในการใช้ระเบียบ จารีต ประเพณี กฎหมายของตนเอง ตั้งแต่ พ.ศ. 2317-2427 เริ่มรับกฎหมายจากกรุงเทพ (ชูลีทธิ์ ชูชาติ, 2523)

ก่อน พ.ศ.2457 การปกครองท้องที่มีแต่ชื่อบ้าน เช่น บ้านท่าจำปี แขวง เมือง มณฑล (มณฑลเกิดขึ้นในปีพ.ศ. 2435) ต่อมารัฐได้ตราพระราชบัญญัติลักษณะการปกครองท้องที่ พ.ศ. 2457 ประกอบไปด้วยหมู่บ้าน ตำบล อำเภอ และกิ่งอำเภอ (สถาบันพระปกเกล้า, ม.ป.ป.) พระราชบัญญัติดังกล่าวแล้ว ทำให้แขวง เมือง ต้องยกเลิก แขวง เปลี่ยนเป็น อำเภอ สำหรับเมือง อาจเป็นอำเภอ หรือจังหวัด ขึ้นอยู่กับความสำคัญ และจำนวนประชากร เช่น แขวงบ้านแม เป็น อำเภอบ้านแม แขวงแม่ท่าช้าง เป็นอำเภอหางดง เมืองพร้าว เมืองฮอด กลายเป็นอำเภอ

ในปีพ.ศ. 2477 กระทรวงมหาดไทย ได้ประกาศยุบรวมอำเภอแม่วาง และอำเภอบ้านแม เข้าด้วยกัน จัดตั้งเป็น “อำเภอบ้านแม” โดยมีที่ว่าการอำเภอตั้งอยู่ที่บ้านเปียง หมู่ที่ 13 ตำบลบ้านแม ต่อมาเมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2482 ได้มีการย้ายที่ว่าการอำเภอบ้านแมมาตั้ง ณ ที่บ้านสันป่าตอง หมู่ที่ 10 ตำบลยุหว่า ซึ่งเป็นที่ตั้งปัจจุบันและเปลี่ยนชื่ออำเภอเป็น “อำเภอสันป่าตอง” โดยมีเขตการปกครองเพิ่มอีก 2 ตำบล คือ ตำบลหารแก้ว และตำบลหนองตอง รวมเป็น 14 ตำบล ครั้นในปีพ.ศ. 2489 ทางราชการได้ประกาศตั้งกิ่งอำเภอหางดงขึ้นเป็นอำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งติดกับอำเภอสันป่าตอง ตำบลหารแก้ว และตำบลหนองตอง จึงโอนไปขึ้นในเขตการปกครองของอำเภอหางดงจนถึงทุกวันนี้ (สำนักงานการเกษตรอำเภอสันป่าตอง, 2462)

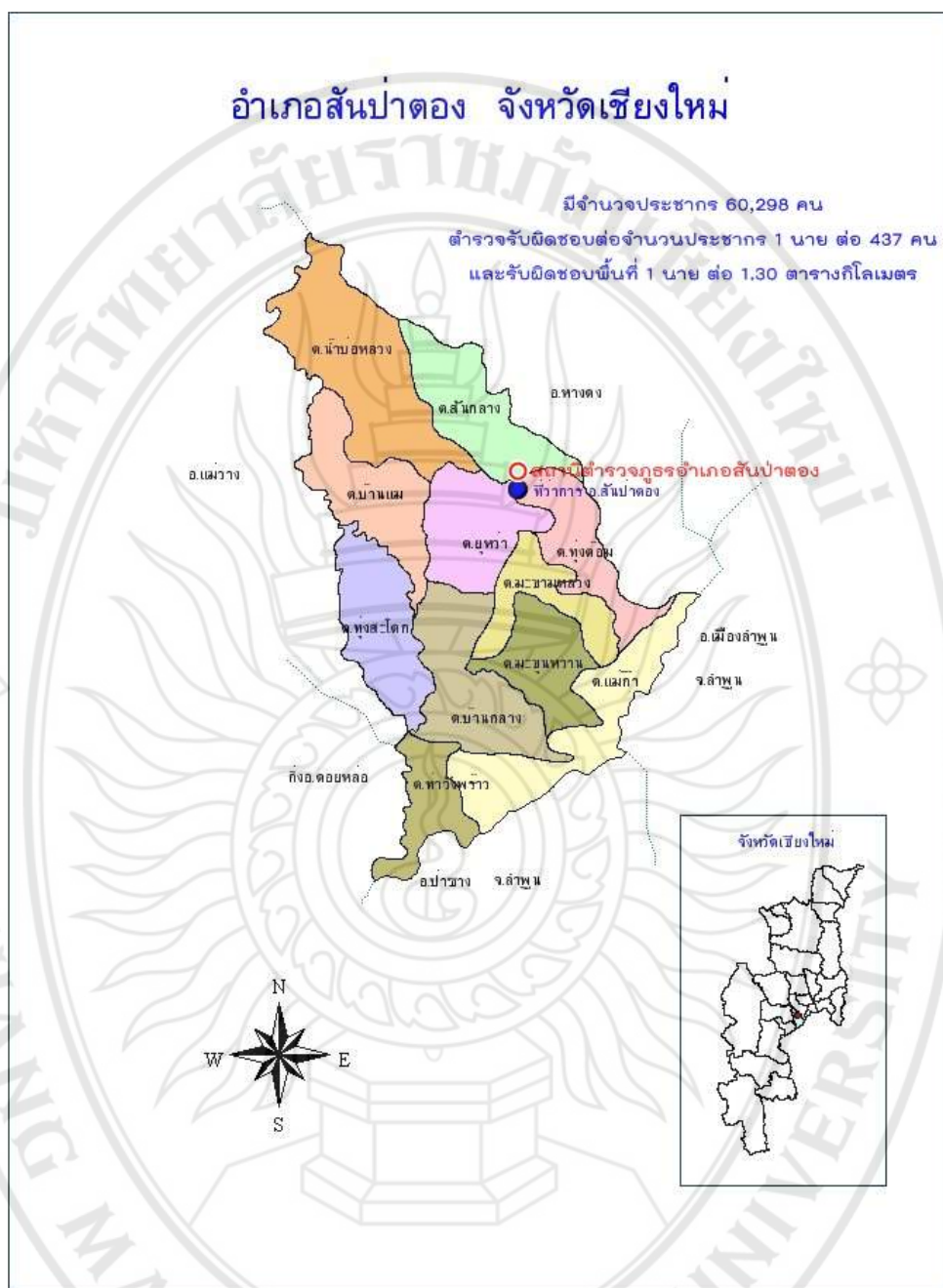
อาณาเขตติดต่อ

ทิศเหนือ ติดต่อ อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่

ทิศใต้ ติดต่อ อำเภอดอยหล่อ จังหวัดเชียงใหม่

ทิศตะวันออก ติดต่อ อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่ และอำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน

ทิศตะวันตก ติดต่อ อำเภอแม่วาง จังหวัดเชียงใหม่

ภาพที่ 4.1 แผนที่อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่

ที่มา : <https://images.app.goo.gl/c3cBV7vTCtLqMsJE9>

2. การแบ่งเขตการปกครอง

อำเภอสันป่าตอง แบ่งเขตการปกครองออกเป็น 11 ตำบล 120 หมู่บ้าน แต่ละตำบล ตั้งอยู่ ณ จุดใดของอำเภอสันป่าตอง ดูจากภาพที่ 4.2 แผนที่แสดงตำบลต่างๆ ของอำเภอสันป่าตอง

ภาพที่ 4.2 แผนที่แสดงตำบลต่างๆ ของอำเภอสันป่าตอง

ที่มา : <https://images.app.goo.gl/qGnjz3KbT83HVE4X9>

ในการแบ่งเขตการปกครอง แบ่งออกเป็น 11 ตำบล แต่ละตำบลมีที่หมู่บ้าน ประชากร จำนวนกี่คน พื้นที่ของตำบลใด อยู่นอกเขตชลประทานกี่หมู่บ้าน แสดงในตารางที่ 4.1

ตารางที่ 4.1 แสดงการแบ่งเขตการปกครองและแสดงพื้นที่ของตำบลนอกเขตชลประทาน

ลำดับ ที่	ตำบล	จำนวน หมู่บ้าน	ประชากร (พ.ศ. 2561)	พื้นที่นอกเขต ชลประทาน (บางส่วน)
1.	ยุหว่า	15	13,414	9 หมู่บ้าน
2.	สันกลาง	9	5,641	
3.	ท่าวังพร้าว	4	3,386	4 หมู่บ้าน
4.	มะขามหลวง	9	6,357	
5.	แม่ก้ำ	14	7,083	
6.	บ้านแม่	13	6,450	12 หมู่บ้าน
7.	บ้านกลาง	11	9,623	7 หมู่บ้าน
8.	ทุ่งสะโตก	12	6,224	12 หมู่บ้าน
9.	ทุ่งด้อม	11	6,970	
10.	น้ำบ่อหลวง	8	4,984	5 หมู่บ้าน
11.	มะขุนหวาน	8	5,101	
รวม	11	120	75,233	6 ตำบล 49 หมู่บ้าน

ที่มา: เอกสารที่ว่า การอำเภอสันป่าตอง อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่ และสำนักงานเกษตร
อำเภอสันป่าตอง อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่, 2562

3. ภูมิประเทศและเศรษฐกิจสังคม

3.1 ลักษณะภูมิประเทศ

อำเภอสันป่าตอง มีพื้นที่ทั้งหมด 106,626.86 ไร่ พื้นที่ราบร้อยละ 76.18 พื้นที่ภูเขา 11,014.56 ไร่ ร้อยละ 10.33 พื้นที่น้ำ 14,383.96 ไร่ ร้อยละ 13.49 (สำนักงานเกษตรอำเภอ
สันป่าตอง, ม.ป.ป. : 3)

ลักษณะภูมิประเทศ เป็นพื้นที่เขตสูงทางทิศเหนือ ในพื้นที่บางส่วนของตำบลน้ำบ่อหลวง
ระดับความสูงประมาณ 350 เมตรเหนือระดับน้ำทะเลปานกลาง แล้วค่อยๆ ลาดต่ำลงมาสู่ตำบล
บ้านแม่ และตำบลยุหว่า ตำบลทุ่งสะโตก ตำบลบ้านกลาง และตำบลท่าวังพร้าว ระดับความสูง
264 เมตร เหนือระดับน้ำทะเลปานกลาง ทางทิศตะวันตก เขตติดต่อกับอำเภอแม่อาย มีความสูง
305-290 เมตรหรือระดับน้ำทะเลปานกลาง แล้วค่อยๆ ลาดต่ำลงทางทิศใต้ ด้านทิศตะวันออกมี
ความสูงตั้งแต่ 310-280 เมตรเหนือระดับน้ำทะเลปานกลาง

จากลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบ และมีแม่น้ำขานไหลจากทิศเหนือผ่านตำบลน้ำบ่อหลวงลงมาทางใต้ และมีแม่น้ำว้างไหลจากทิศตะวันตกเฉียงเหนือลงทางทิศใต้ผ่านตำบลทุ่งสะโตก และตำบลท่าวังพร้าว บรรจบกับแม่น้ำขานลงสู่แม่น้ำปิง ซึ่งไหลเป็นเส้นเขตแดนด้านใต้ของตำบลแม่กะ ตำบลมะขุนหวาน และตำบลท่าวังพร้าว จึงทำให้เป็นพื้นที่อุดมสมบูรณ์แก่การเกษตร ในอดีตอำเภอสันป่าตองจึงเป็น “อู่ข้าวอู่น้ำ”

3.2 เศรษฐกิจและสังคม

ประชาชนในอำเภอสันป่าตอง ประกอบอาชีพเกษตรกรรม รองลงมาคือการค้าส่ง การค้าปลีก และการบริการ มีรายได้ต่อหัว 53,134.35 บาท/ปี ประกอบอาชีพการเกษตรร้อยละ 85 รับจ้างร้อยละ 10 ค้าขาย รับราชการ ร้อยละ 5 (สำนักงานเกษตรสันป่าตอง (ม.ป.ป.) : 15)

พืชเศรษฐกิจที่สำคัญ ได้แก่ ข้าว ลำไย หอมหัวใหญ่ ถั่วเหลือง และพืชผักต่างๆ มีการเลี้ยงสัตว์ ได้แก่ ปลา ไก่ สุกร โคเนื้อ และกระบือ

ประชาชนในหมู่บ้านมีระบบการผลิต 2 ระบบ ควบคู่กันคือ การผลิตเพื่อบริโภคเป็นหลัก ควบคู่กับการผลิตเพื่อขายผลิตผลบางส่วนอย่างปลูกไว้กิน ไว้ใช้ แต่บางส่วนปลูกไว้ขาย เช่น พืชเศรษฐกิจ ลำไย หอมใหญ่ ถั่วเหลือง ข้าวโพด สำหรับปลูกไว้บริโภค ผลผลิตที่เหลือขาย ไก่ เป็ด ปลา เลี้ยงไว้บริโภค ควบคู่กับการปลูกพืชผักสวนครัว ประเภทผักพื้นบ้าน

เนื่องจากอำเภอสันป่าตอง มีชุมชนตั้งรากฐานมาแต่โบราณ ประชาชนจึงมีเชื้อสายชาติพันธุ์เดิมหลายกลุ่มชาติพันธุ์ผสมผสาน ดังนั้นในอำเภอสันป่าตองจึงมีลั๊วะ ไทยจีน ไทยใหญ่ ไทยลื้อ หรือคนเมือง นอกจากนี้ยังมีคนจีน พม่า ตั้งหลักแหล่งอยู่อาศัย จนกลายเป็นคนสัญชาติไทย

ประชาชนในเขตสันป่าตองในปัจจุบันยังคงยึดมั่นในวัฒนธรรมประเพณีดั้งเดิม ถึงแม้ว่ามีความเจริญจากภายนอกเข้าสู่หมู่บ้าน ประชาชนยังยึดมั่นในประเพณีการทำบุญ พิธีกรรมทางศาสนา พิธีกรรมเกี่ยวกับการประกอบอาชีพที่กระทำควบคู่ผสมผสานทั้งความเชื่อในศาสนาพุทธ การนับถือผี และสิ่งศักดิ์สิทธิ์

ในท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ เทคโนโลยี การพัฒนาการคมนาคม การสื่อสาร ทำให้สังคมของคนหนุ่มสาวเปลี่ยนแปลงไปบ้าง แต่ในภาพรวมของสังคมทั้งหมดแล้ว ก็ยังคงรักษาเศรษฐกิจ และสังคมเดิมไว้ได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องอาหาร พิธีกรรม และความเชื่อ ส่วนทางด้านวัตถุ เช่น อาคารบ้านเรือน การแต่งกาย อาจเปลี่ยนแปลงไปบ้าง แต่ก็ยังมีทั้งเศรษฐกิจและสังคมแบบเดิม

ระบบเศรษฐกิจและสังคม ในเขตอำเภอสันป่าตองในปัจจุบัน เป็นเศรษฐกิจ 2 ระบบ คือ เศรษฐกิจแบบทุนนิยมในระบบการผลิตเพื่อขาย และเศรษฐกิจชุมชนเน้นการบริโภคเหลือขาย ภายใต้เทคโนโลยี และวัฒนธรรมใหม่ผสมผสานกับวัฒนธรรมดั้งเดิม

4. พื้นที่การเกษตรนอกเขตชลประทาน

เพื่อให้เข้าใจพื้นฐานของการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการอนุรักษ์น้ำ และจัดสรรน้ำทางการเกษตรในพื้นที่นอกเขตชลประทาน จึงจัดสรรเนื้อหาเพื่อความเข้าใจเบื้องต้น ดังนี้

4.1 ตำบล และหมู่บ้านนอกเขตชลประทาน

พื้นที่อำเภอสันป่าตอง (วัดโดย GIS) มีขนาดพื้นที่ 175.875 ตารางกิโลเมตร หรือ 109,921.875 ไร่ เป็นพื้นที่นอกเขตชลประทาน 78.95 ตารางกิโลเมตร หรือ 49,343.75 ไร่ และพื้นที่ในเขตชลประทาน 96.925 ตารางกิโลเมตร หรือ 60,578.125 ไร่ มากกว่าพื้นที่นอกเขตชลประทาน

พื้นที่นอกเขตชลประทาน ประกอบด้วยพื้นที่ตำบลต่อไป เรียงจากทิศเหนือสู่ทิศใต้ และเรียงตามลำดับความสูงของภูมิประเทศ ทำให้แม่น้ำไหลจากทิศเหนือลงสู่ทิศใต้ (แม่น้ำขาน) และทิศตะวันตกเฉียงเหนือลงสู่ทิศใต้ (แม่น้ำวาง) พื้นที่นอกเขตชลประทานประกอบด้วยตำบลต่อไปนี้

4.1.1 ตำบลน้ำบ่อหลวง มี 5 หมู่บ้าน

หมู่ที่ 3 บ้านแพะสันใหม่	หมู่ที่ 4 บ้านจอมแจ้ง
หมู่ที่ 5 บ้านหนองห้า	หมู่ที่ 8 บ้านห้วยไทรง
หมู่ที่ 10 บ้านสันเหนือ	

4.1.2 ตำบลบ้านแม มี 12 หมู่บ้าน

หมู่ที่ 1 บ้านเหมืองฟู	หมู่ที่ 2 บ้านเด่น	หมู่ที่ 3 บ้านโป่ง
หมู่ที่ 4 บ้านฉิมพลี	หมู่ที่ 5 บ้านร้องธาร	หมู่ที่ 6 บ้านสัน
หมู่ที่ 7 บ้านร้องซุ้ม	หมู่ที่ 8 บ้านแม	หมู่ที่ 9 บ้านกลาง
หมู่ที่ 10 บ้านทุ่งสะโตก	หมู่ที่ 11 บ้านหัวริน	หมู่ที่ 12 บ้านเกี๋ยง

4.1.3 ตำบลทุ่งสะโตก มี 12 หมู่บ้าน

หมู่ที่ 1 บ้านป่าจี้	หมู่ที่ 2 บ้านป่าลาน	หมู่ที่ 3 บ้านพนัก
หมู่ที่ 4 บ้านร้องส้มป่อย	หมู่ที่ 5 บ้านป่าอ้อย	หมู่ที่ 6 บ้านร้อง
หมู่ที่ 7 บ้านดงกำ	หมู่ที่ 8 บ้านท่าจำปี	หมู่ที่ 9 บ้านกลาง
หมู่ที่ 10 บ้านทุ่งสะโตก	หมู่ที่ 11 บ้านหัวริน	หมู่ที่ 12 บ้านเกี๋ยง

4.1.4 ตำบลยุหว่า มี 9 หมู่บ้าน

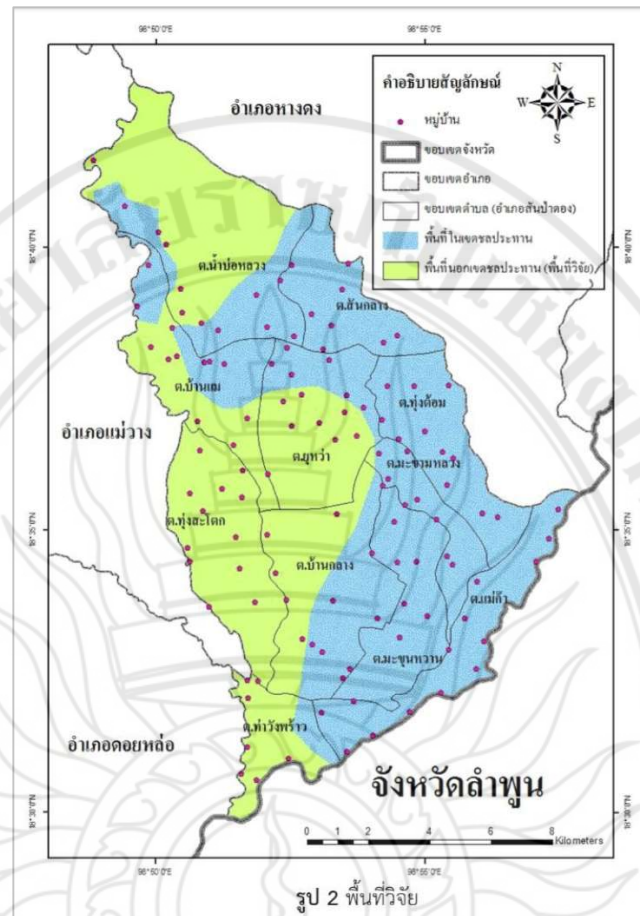
หมู่ที่ 3 บ้านหนองหาว	หมู่ที่ 4 บ้านหนองบึง	หมู่ที่ 7 บ้านใหม่ม่วงก่อน
หมู่ที่ 8 บ้านร้อง	หมู่ที่ 9 บ้านต้นผึ้ง	หมู่ที่ 11 บ้านศาลา
หมู่ที่ 13 บ้านพันเงิน	หมู่ที่ 14 บ้านมะจำโรง	หมู่ที่ 15 บ้านหนองสะเรียม

4.1.5 ตำบลบ้านกลาง มี 7 หมู่บ้าน

หมู่ที่ 1 บ้านปวงสนุก	หมู่ที่ 3 บ้านทุ่งเสี้ยว	หมู่ที่ 4 บ้านต้นกอก
หมู่ที่ 5 บ้านท่ากาน	หมู่ที่ 8 บ้านใหม่สามหลัง	หมู่ที่ 9 บ้านป่าสัก
หมู่ที่ 11 บ้านท้องฝาย		

4.1.6 ตำบลท่าวังพร้าว มี 4 หมู่บ้าน

หมู่ที่ 4 บ้านทุ่งหลุก	หมู่ที่ 5 บ้านท่าวังพร้าว	หมู่ที่ 6 บ้านสันดวงคำ
หมู่ที่ 7 บ้านต้นแห่น้อย		

ภาพที่ 4.3 แสดงพื้นที่นอกเขตชลประทาน อำเภอสันป่าตอง
ที่มา : สุโข เสมมหาศักดิ์, 2561

ลักษณะภูมิประเทศ ทิศเหนือเป็นพื้นที่สูงแล้วลาดต่ำลงทางทิศใต้ วัดห้วยโถ้ง ตำบลน้ำบ่อหลวง มีความสูง 340 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง บ้านห้วยโถ้ง หมู่ที่ 8 ตำบลน้ำบ่อหลวง มีความสูง 328 เมตรเหนือระดับน้ำทะเลปานกลาง บริเวณละติจูด 18 องศา 41 ลิปดา 32 พิลิปดา ลองจิจูด 98 องศา 48 พิลิปดา 32 พิลิปดา แล้วลาดต่ำสู่ตำบลบ้านแม่ ระดับความสูง 305-297 เมตรเหนือระดับน้ำทะเลปานกลาง ตำบลทุ่งสะโตก (297-284 เมตร) ตำบลท่าวังพร้าว ระดับความสูง 271-264 เมตรเหนือระดับน้ำทะเลปานกลาง

4.2 ลักษณะของดิน

ดินในประเทศไทยมี 62 ชุดดิน ในอำเภอสันป่าตองมี 6 ชุดดิน สภาพดินในพื้นที่อำเภอ สันป่าตองส่วนใหญ่มีลักษณะเนื้อดินร่วนปนทราย มีดินเหนียวปนทรายบางส่วนตามลักษณะของชั้นดิน กลุ่มชุดดินประกอบด้วย (แผนที่ชุดดินจังหวัดเชียงใหม่, ม.ป.ป.)

กลุ่มชุดดินที่ 40 ชุดดินสันป่าตอง

ลักษณะเด่น : กลุ่มดินร่วนหยาบถึงหยาบมากที่เกิดจากตะกอนลำน้ำหรือวัตถุต้นกำเนิดเนื้อหยาบ ปฏิกริยาดินเป็นกรดจัดหรือเป็นกลาง การระบายน้ำดีถึงดีปานกลาง ความอุดมสมบูรณ์ต่ำ

ปัญหา : ดินปนทราย ความอุดมสมบูรณ์ต่ำ ขาดแคลนน้ำ ในพื้นที่ที่มีความลาดชัน ดินง่ายต่อการถูกชะล้างพังทลายสูญเสียหน้าดิน

กลุ่มชุดดินที่ 59 กลุ่มชุดดินในพื้นที่ลุ่ม ดินตะกอนน้ำพาเชิงซ้อนที่มีการระบายน้ำเลว (AC-pd : Alluvial Complex, poorly drained)

ลักษณะเด่น : กลุ่มดินร่วนหยาบหรือดินร่วนละเอียดที่เกิดจากดินตะกอนน้ำพาเชิงซ้อน ชั้นดินมีลักษณะเป็นชั้นสลับ เนื้อดินไม่แน่นอนขึ้นอยู่กับตะกอนที่มาทับถม ปฏิกริยาดินเป็นกรดจัดถึงเป็นกลาง การระบายน้ำเลว ถึงค่อนข้างเลว ความอุดมสมบูรณ์ต่ำ

ชุดดินที่ 5 ชุดดินหางดง (Hang Dong series hd)

ลักษณะเด่น : กลุ่มดินเหนียวถึงมากที่เกิดจากตะกอนลำน้ำ ปฏิกริยาดินเป็นกลางหรือเป็นด่าง การระบายน้ำเลว ความอุดมสมบูรณ์ต่ำถึงปานกลาง

ปัญหา : บางพื้นที่ขาดแคลนน้ำ มีความอุดมสมบูรณ์ต่ำ และน้ำท่วมขังในฤดูฝน ทำให้ความเสียหายกับพืชที่ไม่ชอบน้ำ

ชุดดินที่ 33 ชุดดินกำแพงเพชร (Kamphaeng Phet series: Kp)

ลักษณะเด่น : กลุ่มดินทรายแป้งละเอียดหรือดินร่วนละเอียดถึงมากที่เกิดจากตะกอนแม่น้ำหรือตะกอนน้ำพารูปพัด ปฏิกริยาดินเป็นกรดเล็กน้อยถึงเป็นกลาง การระบายน้ำดีถึงดีปานกลาง ความอุดมสมบูรณ์ปานกลาง

ปัญหา : ขาดแคลนน้ำในระยะที่ฝนทิ้งช่วงนาน บางพื้นที่อาจพบชั้นดานแข็งที่เกิดจากการเกษตรกรรม

ชุดดินที่ 18 กลุ่มชุดดินในพื้นที่ลุ่ม

ลักษณะเด่น : กลุ่มดินร่วนละเอียดถึงมากที่เกิดจากตะกอนลำน้ำ ปฏิกริยาดินกลางหรือเป็นด่าง การระบายน้ำเลวถึงค่อนข้างเลว ความอุดมสมบูรณ์ต่ำถึงปานกลาง

ปัญหา : ความอุดมสมบูรณ์ต่ำ บางพื้นที่ขาดแคลนนํ้า และน้ำท่วมขังในฤดูฝน ทำให้ความเสียหายกับพืชที่ไม่ชอบน้ำ

ชุดดินที่ 15 ชุดดินแม่สาย (Mae Sai series : Ms)

ลักษณะเด่น : กลุ่มดินทรายแป้งลึกมากที่เกิดจากตะกอนลำน้ำ ปฏิกริยาดินเป็นกลางหรือเป็นด่าง การระบายน้ำเร็วถึงค่อนข้างเร็ว ความอุดมสมบูรณ์ต่ำถึงปานกลาง

ปัญหา : หน้าที่ดินแน่นทึบ ความอุดมสมบูรณ์ต่ำ บางพื้นที่ขาดแคลนน้ำ และน้ำท่วมขังในฤดูฝน ทำความเสียหายกับพืชที่ไม่ชอบน้ำ

4.3 แหล่งน้ำ

4.3.1 แม่น้ำ แม่น้ำซึ่งไหลผ่านพื้นที่การเกษตรนอกเขตชลประทาน มี 3 สายหลัก และประกอบด้วยคลองเล็กๆ สายสั้นๆ แม่น้ำสายหลัก ได้แก่

4.3.1.1 แม่น้ำปิง ต้นน้ำเกิดจากดอยถั่ว อำเภอยางตลาด จังหวัดเชียงใหม่ ไหลผ่านด้านใต้ของตำบลท่าวังพร้าว เป็นเส้นกั้นเขตแดนระหว่างอำเภอสันป่าตอง และอำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน

4.3.1.2 แม่น้ำขาน ต้นน้ำเกิดจากลำธารหลายสายในอำเภอสะเมิง ไหลผ่านอำเภอยางตลาด เข้าสู่พื้นที่ตำบลน้ำป่อหลวง ตำบลบ้านแม ตำบลทุ่งสะโตก ตำบลท่าวังพร้าว บรรจบกับน้ำวางแล้วไหลลงสู่แม่น้ำปิงที่ตำบลท่าวังพร้าว

4.3.1.3 แม่น้ำวาง ต้นน้ำเกิดจากลำธารหลายสายในอำเภอแม่วาง แล้วไหลผ่านตำบลทุ่งสะโตก บรรจบกับแม่น้ำขานที่ตำบลท่าวังพร้าวไหลลงสู่แม่น้ำปิง

4.3.2 หนองน้ำ อ่างเก็บน้ำหนองสะเรียม เป็นหนองน้ำขนาดใหญ่ มีพื้นที่ 150 ไร่ ความลึกประมาณ 4 เมตร เก็บน้ำได้ 1,000,000 ลูกบาศก์เมตร ตั้งอยู่ในเขตหมู่ที่ 9 ตำบลยุหว่า

4.3.3 แหล่งน้ำขนาดเล็ก ในอำเภอสันป่าตอง ทั้งหมดประกอบด้วยบ่อน้ำตื้น 11,663 แห่ง พื้นที่ได้รับประโยชน์ 2,500 ไร่ บ่อบาดาล 3,622 แห่ง พื้นที่ได้รับประโยชน์ 7,240 ไร่ ฝายและผนังกั้นน้ำ 40 แห่ง (สำนักงานคณะกรรมการข้อมูลข่าวสารของราชการ, ม.ป.ป.)

4.4 ฝาย

กรมทรัพยากรน้ำ ได้กล่าวถึงจำนวนฝายในเขตอำเภอสันป่าตองไว้ตามตารางที่ 4.1 ดังนี้
ตารางที่ 4.2 แสดงฝายในเขตอำเภอสันป่าตอง

ลำดับ	โครงการ	ขนาด	ตำบล	พื้นที่ชลประทาน (ไร่)
1	ฝายท่าบ่อเย็น	เล็ก	บ้านแม	3,000
2	อ่างหนองสระเรียม	เล็ก	ยุหว่า	500
3	ฝายท่าสา	เล็ก	ทุ่งปี้	650
4	ฝายดอนปิน	เล็ก	ทุ่งสะโตก	อุปโภค
5	ฝายน้ำร้อง	เล็ก	ทุ่งสะโตก	1,800
6	ฝายศรีบุญเรือง	เล็ก	ทุ่งสะโตก	1,000
7	ฝายทุ่งเสี้ยว	เล็ก	บ้านกลาง	1,500
8	ระบบส่งน้ำแบบผันเทียมน ศูนย์สันป่าตอง	เล็ก	บ้านกลาง	อุปโภค
9	ฝายเหมืองหล่าย	เล็ก	ทุ่งปี้	680
10	ท่อลอดห้วยเขียด	เล็ก	ทุ่งปี้	-
11	ฝายนาทราย	เล็ก	ทุ่งปี้	1,916
12	ฝายบ้านป่าจี้	เล็ก	ทุ่งสะโตก	4,231
13	ฝายปู่ไล่	เล็ก	ทุ่งสะโตก	719

ที่มา : กรมทรัพยากรน้ำ 2549

ในการสำรวจของผู้วิจัยในปีพ.ศ. 2562 ของกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และเกษตรกร ได้สำรวจฝาย
ในแม่น้ำวาง และแม่น้ำขาน ได้ดังตารางที่ 4.2 และตารางที่ 4.3

ตารางที่ 4.3 แสดงฝายต่างๆ ในแม่น้ำวาว

ลำดับ	ฝาย	ตำบล	อำเภอ
1	ฝายนอน	บ้านกาด	แม่วาว
2	ฝายแม่วาว	บ้านกาด	แม่วาว
3	ฝายห้วยผึ้ง	บ้านกาด	แม่วาว
4	ฝายนาทราย	ทุ่งปี่	แม่วาว
5	ฝายท่าคำป่า	ทุ่งปี่, บ้านกาด	แม่วาว
6	ฝายท่าสา	ทุ่งสะโตก	สันป่าตอง
7	ฝายดอนปิน	ทุ่งสะโตก	สันป่าตอง
8	ฝายศรีบุญเรือง	ทุ่งสะโตก	สันป่าตอง
9	ฝายบุญไล่	ทุ่งสะโตก	สันป่าตอง

ที่มา : สำรวจโดย ชูสิทธิ์ ชูชาติ ปีพ.ศ. 2562

ฝายในแม่น้ำวาว ฝายตอนบนมีน้ำอุดมสมบูรณ์ แต่ฝายตอนล่างขาดแคลนน้ำในฤดูเดียวกัน
 ดังภาพ 4.4

ภาพที่ 4.4 ฝายนอน น้ำแม่วาว

ที่มา : ถ่ายภาพโดย ชูสิทธิ์ ชูชาติ

ภาพที่ 4.5 ฝ่ายดอนปิน (พ.ศ. 2538)
ที่มา : ถ่ายภาพโดย ชุติทธิ์ ชูชาติ

ภาพที่ 4.6 ฝ่ายปู่ไล่ (พ.ศ. 2526)
ที่มา : ถ่ายภาพโดย ชุติทธิ์ ชูชาติ

ตารางที่ 4.4 แสดงฝายต่างๆ ในแม่น้ำขาน อำเภอสันป่าตอง

ลำดับ	ฝาย	ตำบล	อำเภอ
1	ฝายไร่ล่อ	น้ำบ่อหลวง	สันป่าตอง
2	ฝายสันปูเลย	น้ำบ่อหลวง	สันป่าตอง
3	ฝายเกาะไม้ดั้น	บ้านแม่	สันป่าตอง
4	ฝายท่าบ่อเย็น (เจ้าสีหมื่น)	บ้านแม่	สันป่าตอง
5	ฝายปางสนุก	บ้านกลาง	สันป่าตอง
6	ฝายทุ่งเสียว	บ้านกลาง	สันป่าตอง
7	ฝายหลังถ้ำ	ท่าวังพร้าว	สันป่าตอง

ที่มา : สำรวจโดย ชุสิทธิ์ ชูชาติ พ.ศ. 2562

ฝายในแม่น้ำขาน และแม่น้ำขาน ก่อให้เกิดลำเหมือง ซึ่งเกิดจากแรงงานคนขุดมาตั้งแต่ใน ระบบการผลิตเพื่อบริโภค ทั้งนี้เพราะฝาย เหมือง เป็นพลังการผลิตด้านเทคโนโลยีในการผลิต ซึ่งใช้ แรงงานในการผลิตคือคน สร้างฝาย ขุดเหมือง เพื่อจัดสรรน้ำในการเกษตร

เหมืองที่สำคัญ ได้แก่ เหมืองหลวง เหมืองเจ้าสีหมื่น ซึ่งอำนวยการขุดโดย นายสีหมื่น มณีสอน (พ.ศ. 2431-2519) อดีตนายอำเภอบ้านแม่ และสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดเชียงใหม่ (พ.ศ. 2482-2488) เหมืองเจ้าสีหมื่น ใช้กำลังชาวบ้านวันละกว่า 3,000 คน ยาวมากกว่า 20 กิโลเมตร ใช้เวลา 6 เดือน เกิดพื้นที่รับน้ำเพื่อการเกษตรประมาณ 20,000 ไร่ (สีหมื่น มณีสอน, 2562) ลำเหมืองนี้ยังคงใช้น้ำเพื่อการเกษตรจนถึงปัจจุบันนี้

ภาพที่ 4.7 ลำเหมืองเจ้าสีหมื่น

ที่มา : ถ่ายภาพโดย ชุสิทธิ์ ชูชาติ

ภาพที่ 4.8 การขุดลอกลำเหมืองเจ้าสีหมื่น
ที่มา : ถ่ายภาพโดย ชุติทธิ์ ชูชาติ

พื้นที่อำเภอสันป่าตอง ได้เกิดชุมชนเมืองขนาดเล็กมาตั้งแต่สมัยอาณาจักรทริภุญชัย (พ.ศ. 1205-1836) ปกครองเขตเมืองเชียงใหม่ เวียงท่ากาน เป็นเมืองหนึ่งในเขตอำเภอสันป่าตองที่ขึ้นอยู่กับอาณาจักรทริภุญชัย แล้วต่อมาก็มีเขตปกครอง พันทนาขาน (สันป่าตอง) พันทนาแม่ ในสมัยพญาติโลกราช ปกครองเชียงใหม่ (พ.ศ. 1985-2031) พัฒนาการของเมืองสันป่าตอง เปลี่ยนไปตามมิติทางประวัติศาสตร์ ต่อมาในปีพ.ศ. 2482 จึงได้เปลี่ยนชื่ออำเภอบ้านแม่ เป็นอำเภอสันป่าตอง

การเกษตรเป็นอาชีพหลักของชาวบ้านมาตั้งแต่ระบบการผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเอง ในสังคมล้านนา จนกระทั่งเข้าสู่ระบบการผลิตเพื่อขายในปัจจุบัน การเกษตรก็ยังมีบทบาทสำคัญมากกว่าอาชีพอื่นๆ การเกษตรนอกจากอาศัยน้ำฝนแล้ว ยังต้องการน้ำท่าจากแม่น้ำ ลำคลอง ระบบการปกครองของรัฐ และชุมชนในการอยู่ร่วมกัน จึงได้เกิดการจัดสรรน้ำในการเกษตร เพื่อการทำนา ทำสวน เลี้ยงสัตว์ การจัดสรรน้ำ เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยการควบคุมของรัฐ จึงทำให้เกิดระบบเหมือง ฝาย หลุม มาตั้งแต่โบราณ และเปลี่ยนแปลงบ้างในสมัยหลังพ.ศ. 2476 หลังจากกรมชลประทานได้มีบทบาทมากขึ้น ซึ่งจะได้อธิบายเนื้อหาในบทต่อไป

4.5 พืชเศรษฐกิจ จากการสำรวจพื้นที่วิจัยทั้ง 6 ตำบล จำนวน 49 หมู่บ้าน ตั้งแต่เดือน พฤศจิกายน พ.ศ. 2561 ถึงสิงหาคม พ.ศ. 2562 จำนวนหมู่บ้านละ 3-5 ครั้ง เพื่อสังเกตพื้นที่สัมภาระณ ประชุมกลุ่มย่อย แล้วบันทึก วิเคราะห์สิ่งที่ได้พบเห็น ตรวจสอบกับเอกสารราชการ แผนพัฒนาการเกษตรตำบล โครงการพัฒนาชุมชนตำบลน้ำหลวง ตำบลบ้านแม ตำบลยู่หว้า ตำบลบ้านกลาง ตำบลทุ่งสะโตก และตำบลท่าวังพร้าว สามารถวิเคราะห์สรุปผลได้ว่า ระบบเศรษฐกิจของประชาชนในเขตพื้นที่วิจัย จัดเป็นระบบเศรษฐกิจ 2 ระบบ ควบคู่ขนานกัน คือ การผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเอง และระบบการผลิตเพื่อขาย

ระบบการผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเองในแต่ละครอบครัวของกลุ่มเกษตรกร พ่อ แม่ และปู่ ย่า ตา ยาย ยังคงทำนาเพื่อบริโภค เหลือขาย เลี้ยงสัตว์ เช่น ไก่ ปลา กบ ไข่บริโภค ยามว่างจากการเพาะปลูกมีการผลิตจักสาน และหัตถกรรมพื้นบ้านเพื่อใช้เอง และจำหน่าย ปลูกผักไว้บริโภค การผลิตอาหารเพื่อบริโภค เป็นการลดรายจ่ายอย่างหนึ่ง

ในระบบการผลิตเพื่อขาย มีการปลูกพืชเศรษฐกิจ เช่น ข้าวนาปี ข้าวนาปรัง ลำไย หอมใหญ่ ถั่วเหลือง ข้าวโพด พืชผัก และกระเทียม เลี้ยงสัตว์ ได้แก่ สุกร วัว ควาย ไก่ ปลา ไข่จำหน่าย บ้างร้อง หมู่ที่ 6 ตำบลทุ่งสะโตก เป็นหมู่บ้านดีเลิศ ผลิตเครื่องมือ พัว และเครื่องมือเกษตรกรจำหน่ายในเขตภาคเหนือ และจังหวัดเชียงใหม่ การผลิตเครื่องจักสาน ไม้ไผ่ ผลิตทั่วไปเกือบทุกตำบลไว้ใช้เอง และจัดจำหน่าย

ภาพที่ 4.9 การเลี้ยงวัวไว้ขาย
ที่มา : ถ่ายภาพโดย ชุสิทธิ์ ชูชาติ

ภาพที่ 4.10 การตีมีด
ที่มา : ถ่ายภาพโดย ชุติทธิ์ ชูชาติ

คนหนุ่มสาวส่วนมากทำงานรับจ้างในภาคราชการ หรือภาคเอกชน บางคนก็ประกอบอาชีพการค้าขายแรงงานด้านการเกษตร ส่วนใหญ่จึงเป็นแรงงานของผู้สูงอายุ ถ้าหนุ่มสาวยึดอาชีพด้านการเกษตรก็มีวัตถุประสงค์ในการผลิตเพื่อขายมากกว่าการบริโภค

ในเขตพื้นที่ 6 ตำบลในปัจจุบัน สามารถแบ่งเป็น 3 กลุ่ม โดยยึดพื้นที่การเกษตรในการปลูกพืชเศรษฐกิจ

1. กลุ่มพื้นที่สูง มี 1 ตำบล คือ ตำบลน้ำบ่อหลวง เป็นพื้นที่เชิงเขา มีความสูงตั้งแต่ 318 เมตร – 380 เมตร เนือระดับน้ำทะเลปานกลาง มีที่นาแคบๆ ในเขตที่ราบเชิงเขา ถึงแม้ว่าเป็นพื้นที่ต้นน้ำขาน มีฝายไร้ล่อ และลำเหมืองส่งน้ำ แต่ประชาชนทำสวนลำไยมากกว่าการทำนา การทำสวนลำไยอันดับ 1 ทำนาอันดับ 2 นอกจากนั้นปลูกหอมใหญ่ ข้าวโพด ถั่วเหลือง เป็นพืชเศรษฐกิจ เหตุผลที่ประชาชนทำสวนลำไยเพราะเป็นพื้นที่สูง และราคาการจำหน่ายลำไยดีกว่าราคาข้าว การปลูกลำไยใช้น้ำน้อยกว่าข้าว และการดูแลไม่ใช้เวลามากเหมือนการปลูกข้าว

ภาพที่ 4.11 ลำไย
ที่มา : ถ่ายภาพโดย ชุติทธิ์ ชูชาติ

2. กลุ่มขาดแคลนน้ำ กลุ่มขาดแคลนน้ำท่า ประกอบด้วยตำบลยู่หว้า ตำบลบ้านกลาง ตำบลท่าวังพร้าว ตำบลดงกล้วยแล้ว อยู่ปลายน้ำของแม่น้ำวัง และแม่น้ำขาน จึงถูกตำบลอื่นๆ ที่อยู่เหนือน้ำซ้ำน้ำได้มากกว่า ถึงแม้จะมีระบบชลประทาน คือ ฝาย และเหมือง แต่ปรากฏว่าฝายทำให้น้ำ มีน้ำไหลเข้าสู่หลังฝายน้อย ขาดแคลนในฤดูแล้ง พื้นที่ของตำบลดงกล้วยแล้ว ซึ่งเคยใช้น้ำจากฝายอุดมสมบูรณ์ในอดีต จึงเลิกการทำนา แล้วปลูกลำไย หรือพืชใช้น้ำน้อย ซึ่งมีราคาสูงกว่าการปลูกข้าว

พืชเศรษฐกิจ ลำไย ปลูกมาเป็นอันดับ 1 รองลงมาคือ การทำนา และปลูกพืชอื่นๆ เช่น ถั่วเหลือง พืชผัก หอมใหญ่ ข้าวโพด

ภาพที่ 4.12 หอมใหญ่
ที่มา : ถ่ายภาพโดย ชุติธร ชูชาติ

ภาพที่ 4.13 ข้าวโพด
ที่มา : ถ่ายภาพโดย ชุติธร ชูชาติ

3. กลุ่มน้ำอุดมสมบูรณ์ ได้แก่ ตำบลบ้านแม อยู่ต้นแม่น้ำขาน และตำบลทุ่งสะโตก ได้รับน้ำทั้งแม่น้ำขาน และแม่น้ำวาว มีระบบฝาย เหมืองที่ดี เช่น เหมืองเจ้าสีห์หมื่น ครองร้องดื้อ คลองร้องปูก้อง คลองแม่อาว ดังนั้น ตำบลบ้านแม และตำบลทุ่งสะโตก จึงปลูกข้าวนาปี ข้าวนาปรัง อันดับ 1. หอมใหญ่ อันดับ 2. ลำไย อันดับ 3. นอกจากนั้นก็ปลูกถั่วเหลือง ข้าวโพด กระเทียม และพืชผักต่างๆ ภัยคุกคามทางด้านการทำนาของ 2 ตำบล คือ การตัดถนนสาย 3035 และถนน 1013 ทำให้พื้นที่นากลายเป็นพื้นที่พาณิชยกรรม และอุตสาหกรรม

ภาพที่ 4.14 ถั่วเหลือง
ที่มา : ถ่ายภาพโดย ชุสิทธิ์ ชูชาติ

ภาพที่ 4.15 แสดงการสูบน้ำจากใต้ดินใส่นาข้าว

ที่มา : ถ่ายภาพโดย ชุติทธิ์ ชูชาติ